

Paganizmi

Gjamë e Baladat

Lirikat pagane duhen ndamë në *gjamë e balada*. Gjamët u patën mbledhun prej Aleksandër Sirdanit e Kol Berishajt, por sot ka një numër të madh sosh të regjistruome në morte të ndryshëme. Baladat u patën mbledhun prej M. Sirdanit e Klement Mirajt, dhe gjithashtu mund të gjinden të regjistruome në kangë lahtarësh.

Gjamët

Gjama rrëfen historinë e gjallnisë së një të vdekuni. Ajo nuk përkon me konceptet mono-teiste të pasjetës, prandaj ajo duht shikua si traditë e ruajtur prej kohëve pagane; ose e frymzuome prej mënyrës së jetesës pagane.

Ngjashëm me dramën në Greqinë e lashtë, gjama ka tre përbasë: **gjamtarin** (mashkujt quhen *birmëtarë*, femënat *vajtojca*), dhe **vajtojcet** (vetëm femëna). **Mortarët** përbajnë audiencën. Jo sepse kjo është një shfaqje argëtimi por sepse është e nevojshme që ata të kuptojnë qëndrimin e gjamtarëve ndaj vigut (njeriut të vdekun).

Vajtojcet

Këtu me fjalën ‘vajtojca’ kihen parasysht femënat që shoqojnë brimtarin ose vajtojcën. Vajta të reja, nuse, e grá të veshuna në petka të zeza, me ruba të zeza të uluna deri mbi vetulla, të përlotuna, dhe duke ofshâ ‘ëj-hë’, ato e ngrisin dhe e ulin zanin në varsí prej ligratës së brimtarit ose vajtojcës. Kështu, ato nuk janë as në anën a gjamtarëve, të cilët mund të shihen si aktorët, as në anën e mortarëve, të cilët mund të shihen si audiencia. Vajtojcet nuk interpretojnë atë që thotë brimtari ose vajtojca. Nëpërmjet manipulimit të tonit dhe ngritjes e uljes së volumit, ato e venë atë që thonë gjamtarë në kontekstin e bashksisë së të vdekunit. Për shembull, në qoftë se i vdekuni nuk ka lanë trashëgimtar, dhe gjamtari e shenjon këtë fakt, toni i korit bâhet alarmues, vajtues, dhe volumi ngrihet. Nëpërmjet këtyne aspekteve të zanit të tyne, vajtojcet tregojnë se çka ka vlerë në bashksinë e të vdekunit. Kështu, ato shërbejnë si një urë në mes parimeve të bashksisë së vigut dhe mortarëve.

Britma

Ashtu si vajtojcet, edhe brimtarët ^(*birmëtar tingllon përçudëshem) ndjehen keq për të vdekunin, por britma i ngjan mâ shum panegjirikut (lavdisë) sesa dirgjës (vajtimit) sepse brimtari renditë burrinë, besën, trimninë, e pasuninë e të vdekunit. Brimtarët janë gjithashtu ata që i referohen pasjetës, e cila shihet ngjashëm me Hadën e Grekëve të lashtë. Për shembull, brimtari mund të thojë, ‘Kur t’perijsht ën at botë, të falmeshëndet m’i ban tim eti se e ke pasë shok e mik; vëlla e përte vëllaut’. Ky konceptim është i njëjët me atë të Iliadës së Homerit. Sidoqoftë, Lekët besonin që në Pasjetë njerëzit takohen me personat që ata njihnin kur ata ishin gjallë.

Ndryshe prej konceptit persian (edhe monoteist), Pasjeta nuk vërehet si parajsë/ferr, por si një vend ku të vdekunit ‘përfundojnë’.

Regjistrime Gjamësh

Gjamë të regjistruome prej Aleksandër Sirdanit, Revista *Leka*, Bibliografia Willy Kamsi.

Nr. 1, Kallnduer, III/1931

I mjeri û Ded Elezi

- Gjier Pllumi, briti Ded Elezin prej Boget (Bogë,13.I.1928)

Për regjistrimet e Kol Berishajt shih vëllimin *Kangë e Vaje*.

Vajttime

Vajtmet, të cilat bâhen prej grave tipikisht në moshë të mesëme, por edhe të vjetra, lidhen mâ shumë me ndjenjat e të vdekunit për të gjallët, dhe anasjelltas. Ato përqëndrohen kryesisht në dhimbjen që të gjallët ndjejnë për të vdekunin dhe në dhimbjen që i vdekuni ‘ndjen’ për të gjallët.

Regjistrime Vajtmesh

Aleksandër Sirdani, Revista *Leka*, Bibliografia Willy Kamsi

Nr. 6, Nanduer, II/1930

Paska ré ‘i pushkë e shkretë.

- Drane Keqja, vajtoi Lush Gjo Lulashin prej Vrrithit (Shkrel, 21.V.1926)

Nr. 4, Prill, III/1931

Kuer t’u rrxue shtati i njomë.

- Drane Keqja, vajtoi Rrok Tom Dashin prej Vrrithit (Shkrel, 21.V.1926)

Për regjistrimet e Kol Berishajt shih vëllimin *Kangë e Vaje*.

Baladat

Baladat janë poezi që rrëfejnë një histori në vargje. Tipikisht, ato janë gojdhana të trashëguome brez pas brezi. Në traditën shqiptare, shumë sosh kanë një frymë pagane. Për shembull, murmi i Gjelinës nuk do të pranohej as prej kristianizmit as prej islamit. Po ashtu flitet edhe për djegie njerëzish edhe për shitjen e nuseve në pazar. E vërtetë që skllavnia ka egzistuar në perëndim deri në shekullin e 18te dhe në perandorinë Otomane deri në shekullin e 20te, por në këto lirika nuk flitet për skllavni.

Veçsisht pagan është tregimi i dy vëllazëve që bien në dashni me një shtojzovalle dhe të dy përfundojnë të vdekun.

Murimi i Gjelinës

Në këtë kangë gruaja që u sjellë t'cillën tre vëllazënve, një nuse me një foshnje, muroset për së gjalli. Interesant është fakti që, kur ajo e merr vesh fatin e saj, ajo vullnetohet me u murosë.

*Sá mirë nusja ã' kujtua;
I ã dhanë kabë shpja me shikjua:
Lamtumirë, o plang e shpí,
Lamtumirë, shoqe e gjiní,
Lamtumirë, o robt e mí,
Lamtumirë, o kodra e male,
Lamtumirë, o fusha e zalle,
Lamtumirë, o gurra e kroje;
Lamtumirë, o mal e vrríj,
S'kam me u pa un mã me sy:
Lamtumirë, o djali i ãm,
Kurr mã nana në prëhen s'të ven!*

-- M. Sirdani, Kontribut 480-1

Video: [Murimi i Rozafës](#)
Lahutari: [Tom Nikolla i Bogës](#)

Dy vëllazën bien në dashni me një Shtojzovalle

Një Shtojzë i grishë dy vëllazën që të vrasin burrin e saj plak dhe ta marrin atë për grua. Të dy bien në dashni me të. Të dy përfundojnë të vdekun.

*Porsa dielli pat prenua.
Í zã të bodhë djelmt kanë ndigjua.
Í zã të bodhë e besa si kumonë;
Qi ka qitë edhe aj bjesbkët i ka namë:
"O ju bjesbkë-o bjesbkë mos u thaçin,
Landët e njoma në ju u thashin.
Kurr mos dalt-o në ju bjesbkë bari:
Si s'u gjet një bari tuj mballua,
Si s'u gjet një shtegtár tuj udhtua,
Si s'u gjet një gjuetar tuj gjua,
Me vrá plakun e me pshtue mua!"*

-- M. Sirdani, Kontribut 482-4

Motër e vëlla besatohen mos me u nda

Në këto lirika mësohet që motra nuk u martua sepse ajo dëshironte me u kujdesua për të vëllanë. Por, kjo nuk i pëlqeu nuses së vëllaut, prandaj ajo ndërmori veprimtarí të pergjakëshme me e ndá të shoqin prej të motrës së tij.

*Dy jetima të vogjël kinë pa mbetë
Njari djal e tjetra vajzë
U kish dekë tata të mjerve, u kish dekë nana
Në mjerim të shuomit m'ishin rritë
Njari-tietrit krabin tuo i dhanë
Ç'ka qitë motra 'i ditë vllaut e i ka thanë:
Û i punë, vlla, e kam mendua
Sa të jemë gjallë ù kurr mos me u martua
Sa të jem gjallë ù me ty me tëjë.
Fjalën motrës vllau Mirë m'ia ka dredhë:
Në mujsh ti besën motër me m'a dhanë
Në mujsh ti besën mirë me m'a mbajtë
Me i ruajtë nderin shpís e gjinís,
Me i ruajtë nderin tatës edhe nanës
Q'janë tuo u kalbun tash nen dhe të zj.
Me u ruajtë nderin vendit edhe mua
Fort mua qiefi kishte me m'u bā*

Klement Miraj (HD 1938-44; Visaret KKL, Shtojcë, 19)

Gjon Bujari e Ali Borxhlija

Në këto lirika, lahutari argumenton që natyra njerzore është e krijuome në atë mënyrë që mardhanjet seksuale në mes vëllaut e motrës janë të ndaluome prej natyrës. Për këtë arsye, ato janë të pamunduna.

-- Lahutari: Tom Nikolla i Bogës